

ПРАВО НА ОСВІТУ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

THE RIGHT TO EDUCATION IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT ON HUMAN RIGHTS: GENERAL THEORETICAL ANALYSIS

Котуха О.С., к.ю.н., професор,
декан юридичного факультету

Львівський торговельно-економічний університет

Подорожна Т.С., д.ю.н., професор,
професор кафедри теорії держави і права

Львівський торговельно-економічний університет

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що освіта, займаючи центральне місце в житті кожної людини та суспільства, є основою духовного вдосконалення особистості, економічного добробуту людини та розвитку будь-якої держави. Право на освіту відіграє важливу роль у системі прав і свобод людини та громадянина, має складні зв'язки з багатьма з них. Зазначено, що у більшості країн Європи право на освіту має соціальну спрямованість. Для європейських країн характерно таке: безперервна освіта; обов'язковість початкової освіти; стандартизовані способи організації навчального процесу, регулювання участі в ньому учнів, батьків та викладачів; велика увага приділена фінансуванню та захисту права на освіту; доступність технічної професійної освіти у вигляді розвитку освітніх стандартів; створення вищих спеціальних шкіл та університетів. Наголошено, що у практиці ЄСПЛ у справах, що стосуються порушення прав заявників на освіту, є справи, за якими відповідачем виступає Україна. Проте скарги щодо України нечисленні і жодного разу не були предметом розгляду Великої Палати. Остання ухвала палати Суду щодо закриття «освітньої» справи у скарзі громадянина України датована 6 червня 2006 р. (*Dudar v. Ukraine*). У цьому питанні національним судам під час розгляду справ, пов'язаних із порушенням права на освіту, варто враховувати розвиток міжнародного і європейського права за допомогою досягнення консенсусу в питаннях мови, освіти, навчання, які демонструє Європейський суд з прав людини. Варто звертати увагу на те, що Суд у тлумаченні загальних норм права неодноразово спирався на міжнародно-правові документи, які стосуються прав національних меншин, прав дитини, а також прав осіб з інвалідністю, використовувати ці міжнародні документи у зв'язку із сучасною ситуацією, що склалася в Україні.

Зроблено висновок, що завдяки прецедентній практиці Суду право на освіту стало гарантованим на міжнародному рівні. І, незважаючи на різноманітність систем освіти в європейському регіоні, держави-члени Ради Європи визнають за потрібне сприяти вільному доступу європейської молоді до інтелектуальних ресурсів членів Ради Європи, вивченню всіма громадянами європейської культури і мов, історії, культури інших країн.

Ключові слова: право на освіту, практика ЄСПЛ, міжнародні акти, європейська система захисту права на освіту європейські освітні стандарти, право ЄС, імплементація, європейська міждержавна інтеграція.

The relevance of the research topic is due to the fact that education, occupying a central place in the life of every person and society, is the basis of the spiritual improvement of the individual, the economic well-being of a person and the development of any state. The right to education plays an important role in the system of human and citizen rights and freedoms, and has complex connections with many of them. It is noted that in most European countries the right to education has a social focus. European countries are characterized by the following: continuous education; compulsory primary education; standardized ways of organizing the educational process, regulating the participation of students, parents and teachers in it; great attention is paid to financing and protecting the right to education; availability of technical professional education in the form of development of educational standards; creation of higher special schools and universities. It was emphasized that in the practice of the ECtHR in cases related to the violation of the applicants' rights to education, there are cases in which Ukraine is the defendant. However, complaints about Ukraine are few and have never been considered by the Grand Chamber. The last decision of the Chamber of the Court regarding the closure of the "educational" case in the complaint of a citizen of Ukraine is dated June 6, 2006 (*Dudar v. Ukraine*). In this matter, national courts, when considering cases related to the violation of the right to education, should take into account the development of international and European law with the help of reaching a consensus in the issues of language, education, and training, demonstrated by the European Court of Human Rights. It is worth paying attention to the fact that the Court, in interpreting general norms of law, has repeatedly relied on international legal documents relating to the rights of national minorities, the rights of the child, as well as the rights of persons with disabilities, to use these international documents in connection with the current situation, which developed in Ukraine.

It was concluded that thanks to the precedent practice of the Court, the right to education has become guaranteed at the international level. And, despite the diversity of education systems in the European region, the member states of the Council of Europe recognize the need to promote the free access of European youth to the intellectual resources of the members of the Council of Europe, the study of European culture and languages, history, and culture of other countries by all citizens.

Key words: the right to education, ECtHR practice, international acts, the European system of protection of the right to education, European educational standards, EU law, implementation, European interstate integration.

Актуальність дослідження. Право на освіту належить до найбільш значущих прав і свобод людини та громадянина. Здобуття якісної освіти є концептуальним напрямом розвитку України в першій половині XXI ст. Проблема вільного доступу до освіти та, як наслідок, підвищення рівня грамотності населення, впливає на внутрішньодержавний та міжнародний розвиток економічних, соціальних, політичних та інших сфер. Якісна трансформація цих характеристик безпосередньо залежить від реалізації аналізованого права.

Аналіз умов реалізації права на освіту показує, що якісні перетворення, правова регламентація перебували в нерозривному зв'язку з процесом трансформації права

і свободи людини, історичними етапами становлення системи освіти, зміною суспільства, політичної та економічної обстановки в державах. Юридичне оформлення цього права вперше було здійснено в Загальній декларації прав людини від 10.12.1948 (ст. 26) [1], яка стала однією з основ сучасного розвитку теорії конституційних прав людини. Право на освіту тут набуває свої перші міжнародно-правові характеристики. Перше і найважливіше – загальність: «Кожен має право на освіту». Далі – безоплатність початкової та загальної освіти, обов'язковість початкової освіти, загальнодоступність освіти. Батькам надано право вибору виду освіти для своїх малолітніх дітей. Чимало уваги приділяється спрямованості освіти. Згідно з декла-

рацією, освіта має сприяти розвитку особистості та повazi до її прав. Це, на переконання А. Бойка, означає, що «за допомогою освіти відбувається процес становлення особистості як суспільної істоти, здійснюється її соціалізація, тобто проходить процес і результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування і відносин» [2].

Закріплення права на освіту в міжнародному праві бере початок у середині ХХ ст., і на цей час реалізація права на освіту, захист прав дитини та недопущення дискримінації в галузі освітніх відносин досить широко врегульовані нормами міжнародного права, що гарантує здійснення цих позитивних положень у національному законодавстві більшості країн.

«Здобуття певної освіти гарантує людині духовний, культурний розвиток, набуття професійних знань, умінь та навичок, можливість їх реалізації в майбутньому, зрештою, сприяє задоволенню потреб у повноцінних, гідних умовах життя» – наголошує О. Білоскурська [3, с. 115]. Право на освіту гарантовано кожному і Конституцією України (ст. 53) [4]. А у ст. 3 Закону України «Про освіту» закріплено положення, «кожен має право на якісну та доступну освіту... Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти... Право на освіту не може бути обмежене законом...» [5].

О. Мельничук у своєму дисертаційному дослідженні резюмує, що «у забезпеченні права на освіту виражаються та поєднуються приватний та публічний інтереси, які дають змогу, з одного боку, визнавати і захищати право кожного на реалізацію такої можливості, а з іншого, гарантувати її належність всьому суспільству. Таке органічне сполучення публічного та приватного інтересів у даній сфері обумовлюється важливістю потреби у здобутті освіти з метою гармонійного розвитку конкретної людини, держави та суспільства загалом» [6, с. 56]. Безумовно, законодавчо закріплені та забезпечені державою рівень обов'язкової освіти є досягненням соціально-економічного розвитку суспільства. І в цьому сенсі право на освіту треба визнати природним правом людини. Адже право на освіту за своїм змістом є складовою частиною більш загального права на розвиток людини. Природна декларація права на освіту передбачає і право на його захист від будь-якого втручання (зокрема, і з боку держави) в його реалізацію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика реалізації права на освіту приділяють багато уваги і вітчизняні вчені-правознавці, і зарубіжні. Найбільш вагомими дослідженнями із цієї проблематики є наукові доробки таких учених, як: О. Бандурка, А. Біла-Кисельова, О. Білоскурська, Н. Бортник, М. Мацькевич, І. Голосніченко, К. Громовенко, М. Гуренко, О. Мельничук, У. Парпан, С. Сіренко, О. Скакун, О. Тихомиров, Ю. Тодика, Л. Ярмол та ін. Водночас варто зазначити, що на сучасному етапі досить актуальним є проведення дослідження в контексті корисного позитивного досвіду держав-членів ЄС щодо законодавчого регулювання сфери освіти та подальшого удосконалення ідей та концепцій для гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу в частині регламентації освітньої діяльності.

Метою статті є порівняльний аналіз нормативного закріплення права людини на освіту, його зміст та особливості у практиці Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що ще у другій половині ХХ ст. у європейській практиці сформувався ефективна система судового захисту прав людини (європейська система захисту прав людини), яка являє собою сукупність правових норм, що містяться в європейських конвенціях та інкорпоровані в національне законодавство європейських держав, щодо захисту прав людини,

а також діяльність Ради Європи та її органів, спрямована на їх реалізацію державами-членами Ради Європи.

У державах Європи підтримується природний та невідчужуваний характер права людини на освіту. Законодавство цих країн націлене на формування ефективного освітнього простору як основного регулятора соціального життя. У більшості країн Європи право на освіту має соціальну спрямованість. Для європейських країн характерно таке: безперервна освіта; обов'язковість початкової освіти; стандартизовані способи організації навчального процесу, регулювання участі в ньому учнів, батьків та викладачів; велика увага приділена фінансуванню та захисту права на освіту; доступність технічної професійної освіти у вигляді розвитку освітніх стандартів; створення вищих спеціальних школа та університетів.

Рада Європи, як міжнародна організація, що об'єднує 46 держав, докладає чималих зусиль для створення дієвих механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини. Історія її створення пов'язана з моментом відкриття Конгресу Європи, що відбувся в Гаазі 7–10 травня 1948 р. Ініціатором скликання такого всеєвропейського форуму виступив Міжнародний комітет рухів за європейську єдність. Засідання Конгресу проходили в рамках трьох секцій, а саме комісії з політичних, економічних та політичних питань. З ініціативи цих комісій було вироблено пропозицію щодо розробки і прийняття основного європейського акта – Хартії прав людини. Це було одним із значних результатів роботи Конгресу. Крім того, була висловлена ідея створити спеціальний судовий орган, покликаний здійснювати контроль за дотриманням положень Хартії прав людини. В основу діяльності такого судового органу передбачалося покласти можливість застосовувати необхідні санкції в разі недотримання Хартії прав людини.

Варто зазначити, що під час роботи Конгресу було прийнято низку резолюцій, що свідчать про прагнення до більш тісного європейського об'єднання у формі економічного та політичного союзу держав. Так, першим етапом передбачалося створення Європейської Асамблеї для посилення політичної інтеграції. Саме тоді в документах уперше з'явилося найменування Європейського Союзу, у діяльності якого передбачалося об'єднати норми про права людини і ті, що гарантують їх дотримання на території кожної з європейських держав.

Основним же результатом роботи Конгресу стало створення 1949 р. в Лондоні Ради Європи. Рада Європи, штаб-квартира якої знаходиться в Страсбурзі (Франція), продовжує свою роботу і сьогодні. Відповідно до Статуту Ради Європи, підписаного представниками Франції, Бельгії, Великобританії, Данії, Італії, Люксембургу, Ірландії, Норвегії, Нідерландів та Швеції, серед принципів роботи Ради є, зокрема, співробітництво держав-членів, демократія та свобода, заохочення та захист прав і свобод людини тощо. Після створення Рада Європи працювала над питанням про заснування спеціалізованого судового органу захисту прав людини, відомого як Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд).

На цей час ЄСПЛ є правовим та соціально-культурним інститутом, уособленням найвищого ступеня справедливого судового розгляду для багатьох держав. Та попри свою значущість, Європейський суд з прав людини є похідним виконавчим механізмом у гарантованій реалізації прав людини, що регламентована Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини далі) (далі – Конвенція або Європейська конвенція).

Важливо відзначити, що саме норми Європейської конвенції, прийняті під егідою Ради Європи 1950 р., лягли в основу європейської системи захисту прав людини.

До європейського судового захисту належить і європейське прецедентне право, значну частину якого

становить тлумачення положень Європейської конвенції, що містяться в рішеннях ЄСПЛ.

Сучасний розвиток європейської інтеграції впливає на багато сфер діяльності держав-членів Ради Європи, зокрема на здійснення соціальних прав, які в сучасних умовах розглядаються як необхідна передумова демократії. Забезпечення останньої, поряд з верховенством права і повагою прав людини, вважається головною метою Ради Європи. Для досягнення цілі № 4 (якісна освіта) в галузі сталого розвитку перед Радою Європи поставлена мета до 2030 року забезпечити рівний доступ всіх жінок і чоловіків до доступної та якісної професійної і вищої освіти [7], що своєю чергою передбачає не тільки проведення результативної освітньої політики, але й функціонування налагодженого, ефективного наднаціонального механізму захисту права на освіту, яким виступає Європейський суд з прав людини.

Право на освіту належить до прав людини другого покоління [6, с. 59]. Це має значення для розуміння природи цього права. Так, його здійснення передбачає безпосередню участь держави. Проголошення економічних, соціальних і культурних прав орієнтоване на перспективу. Воно задає вектор розвитку. За відповідними правами визнається програмний, рамковий характер. Їх наповнення конкретним юридичним змістом змінюється в міру проведення соціальних реформ, зростання добробуту, загального поліпшення економіки держави тощо.

Проте право на освіту не є абсолютним, оскільки може підпадати під очевидно дозволені обмеження, адже за своїм характером воно потребує регламентування з боку держави. Отже, державні органи мають у цій галузі певну можливість розсуду, проте саме ЄСПЛ має повноваження постановляти рішення в останній інстанції щодо дотримання вимог, передбачених Європейською конвенцією [8]. Сьогодні кожна держава зазвичай прописує власне законодавство для нормативно-правового регулювання такої значущої галузі економіки як освіта. Однак вагоме значення при створенні того чи іншого нормативно-правового акта надається міжнародним документам, що формують базові передумови, які мають бути відображені в національних документах.

На міжнародному рівні рекомендації щодо нормативно-правового регулювання освіти розробляють такі організації, як UNESCO, UNICEF, ILO. Крім того, існує законодавство на регіональному рівні, на яке також варто звертати увагу під час розгляду питання нормативно-правового регулювання сфери освіти. Також є низка законодавчих актів у галузі освіти, що входять до міжнародного гуманітарного права.

Говорячи про нормативно-правове регулювання сфери освіти на міжнародному рівні, варто звертати увагу передусім на документи, що стосуються права на освіту. Найбільш значущими документами, прийнятими лише на рівні ООН, можна назвати такі: Загальна декларація прав людини, ст. 26 (1948); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, ст. 13–14 (1966); Конвенція про права дитини, ст. 28–29 (1989); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, ст. 10 (1979); Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ст. 5, 7 (1965); Конвенція про права інвалідів, ст. 24 (2006); Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей, частина III, ст. 12.4, 30, частина IV, ст. 43-1, 45-1 (1990); Конвенція про статус біженців, ст. 22 (1950); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ст. 18 (1966); Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, ст. 4 (1992); Декларація про права корінних народів, ст. 14, 15, 17, 21 (2007); Декларація про освіту та підготовку у галузі прав людини (2011); Гамбурзька декларація про навчання дорослих (1997) та ін.

Незважаючи на пряме закріплення цього права в ключових міжнародних документах, що стосуються прав людини, таких як Загальна декларація прав людини [1] або ж Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [9], у первинному тексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [10] право на освіту не відображено і належить до «протокольних прав», що, однак, не применшує його дедалі більшої важливості в прецедентній практиці ЄСПЛ. Протокол № 1 до Конвенції [11] було прийнято 20 березня 1952 р., тобто до набуття чинності основним договором. Ця ситуація була зумовлена тим, що деякі країни, які брали участь у процесі заснування Ради Європи, опиралися закріпленню будь-яких соціальних та економічних прав загалом.

З року в рік база даних HUDOC [12] поповнюється новими справами, які заторкують окремі аспекти права на освіту. Важливо сказати про те, що в багатьох справах ЄСПЛ розглядає ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції у взаємозв'язку з іншими її статтями, такими, як ст. 8 (право на повагу приватного і сімейного життя), ст. 9 (свобода думки, совісті та релігії), ст. 10 (свобода висловлення думки) та ст. 14 (заборона дискримінації) Конвенції, що є однією з особливостей розгляду справ, пов'язаних із порушенням права на освіту.

Говорячи про особливості структури ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції, варто звернути увагу на формулювання першого речення. Під неможливістю відмови у праві на освіту мається на увазі позитивне зобов'язання держави гарантувати доступ кожній людині до здобуття освіти в навчальних закладах, які діють у конкретний момент часу (доступ до навчальних закладів різного освітнього рівня, враховуючи початкову, середню, вищу освіту та спеціалізовані курси), а також можливість отримати вигоду від здобутої освіти, тобто право на офіційне визнання пройденого курсу навчання відповідно до правил, що діють у кожній конкретній державі (Belgian linguistic case, § 3–5 of «the Law» part) [13]. Та оскільки право на освіту вимагає регулювання з боку держави, останнє має право встановлювати критерії допуску для вступу до навчального закладу й обов'язкові вступні іспити (у 2022 році в Україні це мультидисциплінарний тест) [14].

У межах тлумачення першого речення ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції цікавим видається питання: чи вправі держава обмежити доступ до здобуття освіти? Зауважимо, що відповідно до ст. 2 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Право на освіту», «нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава під час виконання будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань» [11]. ЄСПЛ неодноразово відзначав важливість основоположних принципів та недопущення дискримінації в реалізації права на освіту (наприклад, справа «Çam v. Turkey» (§ 64) [15] чи «Sanlısoy v. Turkey» (§ 59) [16]).

За логікою ЄСПЛ, при обмеженні права на освіту має дотримуватися баланс між державними і приватними інтересами.

Відзначимо, що і перше, і друге речення ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції нерозривно пов'язані між собою і повинні тлумачитися у світлі один одного.

Друге речення ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції подається «палицею з двома кінцями»: у держави є право поширювати за допомогою системи освіти інформацію або знання, що прямо або побічно мають релігійний характер; батьки своєю чергою зобов'язані не заперечувати проти введення такого навчання або освіти в шкільну програму, інакше вся затверджена система освіти ризикує виявитися нездійсненою; водночас держава зобов'язана подбати про те, щоб інформація і знання, що входять до навчальної програми, подавалися в об'єктивній, критичній і плюра-

лістичній манері, і вона не вправі вселяти принципи, які можна розцінити як неповагу до філософських і релігійних переконань батьків. Перевірку дотримання меж між зазначеними правами й обов'язками можна простежити крізь призму прецедентної практики ЄСПЛ.

У справі, де заявники заперечували проти відвідування їхніми дітьми обов'язкових уроків статевого виховання (Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark) [17], ЄСПЛ справедливо вказав на характер цілей, які обстоювала держава: подати цю інформацію більш коректно, точно, об'єктивно і науково, щоб застерегти дітей, звертаючи їхню увагу на такі тривожні явища, як народження дуже великої кількості дітей поза шлюбом, вимушені аборти і венеричні хвороби. Ухвалюючи рішення про відсутність у справі порушень ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції, ЄСПЛ звернув увагу заявників на той факт, що викладання цього предмету в освітніх закладах не впливає на право батьків просвіщати і давати поради дітям, виконуючи природні обов'язки вихователів стосовно до своїх дітей, або скеровувати їх шляхом, що відповідає їхнім релігійним чи філософським переконанням.

У справі «Hasan and Eylem Zengin v. Turkey» [18] Суд зробив висновок, що турецька система освіти є неадекватною щодо релігійної освіти, оскільки вона не відповідає вимогам об'єктивності та плюралізму і не забезпечує прийнятної механізми, що гарантує повагу до переконань батьків, котрі сповідують алевізм. На односторонню думку суддів, у справі було допущено порушення вимог ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції.

У справі «Folgerø and Others v. Norway» [19], що стосується християнської релігійної освіти, яка суперечить філософським переконанням батьків, котрі не сповідують християнства, голоси суддів розділилися: дев'ять голосів «за» і вісім голосів «проти». Суд постановив, що у справі було допущено порушення вимог ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції. Судді, які не погодилися з рішенням, висловили спільну думку, в якій вказували, зокрема, що християнство – це не тільки державна релігія Норвегії, воно є важливою частиною історії країни, і хоча християнству була присвячена велика частина курсу, коли порівнювати з іншими релігіями і філософськими вченнями, останні становили приблизно половину курсу або принаймні значну його частину. А ще зауважували, що основна мета викладання курсу – сприяти взаєморозумінню, повазі та здібностям до діалогу у взаєминах між людьми з різними уявленнями про вірування і переконання. Судді також зазначили, що можливість часткового звільнення від занять з курсу «Християнство, релігія та філософія» враховує потреби батьків, які сповідують інші релігійні вчення або взагалі не сповідують жодної релігії.

Вагоме місце у практиці ЄСПЛ у сфері, що досліджується, посідають справи, пов'язані з реалізацією права на освіту особами з обмеженими можливостями. Суд підтримує твердження, що вказана категорія осіб має, наскільки це можливо, виховуватися та навчатися разом із ровесниками. Наприклад, у справі «Чам проти Туреччини» (Çam v. Turkey) було оскаржено відмову в зарахуванні у консерваторію сліпої заявниці, незважаючи на те, що вона успішно склала вступний іспит та надала необхідні медичні довідки у встановлені строки. Суд визнав порушення не тільки ст. 2 Протоколу № 1, а й ст. 14 Конвенції [15]. Водночас Суд вказав, що до його компетенції не входить визначення заходів, які варто запровадити, щоб відповідати на освітні потреби дітей з обмеженими можливостями. На його переконання, питаннями інклюзивної освіти мають опікуватися відповідні національні органи. Поширеною категорією справ ЄСПЛ у сфері освіти є справи, пов'язані із захистом права на повагу до світоглядних переконань батьків. Так, у справі «Фолгеро та інші проти Норвегії» (Folgerø and Others v. Norway) було оскаржено відмову від звільнення учнів від занять з вивчення християнства,

релігії та філософії. Йшлося про те, що 1997 р. шкільну програму Норвегії було змінено і замість двох різних предметів – християнства та філософії життя – введено один – християнство, релігія та філософія. До 1998 р. батьки могли повністю звільнити дітей від уроків християнства, а з 1998-го (було прийнято новий закон про освіту) таке звільнення могло бути лише частковим [20, с. 79].

Аналізуючи сформовану практику Суду в рамках проведеного ним тлумачення другого речення ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції, може виникнути цілком логічне запитання про правильність позиції Суду в кожній з перерахованих справ. Тож, даючи об'єктивну оцінку винесеному Судом рішення, варто враховувати його «особливе становище, не порівнянне ні з яким національним судом: його постанови адресовані 47 державам (зараз уже 46 – без Росії. – автору) з різними правовими системами, політичними режимами, культурними традиціями; він не «вмонтований» ні в одну ієрархічно вибудовану судову систему і не має виходу на законодавця».

Повертаючись до принципів тлумачення права на освіту, відзначимо, що ст. 2 Протоколу № 1 має тлумачитися відповідно до інших норм міжнародного права, частиною яких є Конвенція («Catan and Others v. The Republic of Moldova and Russia», § 136) [21]. Для тлумачення поняття, що містяться у ст. 2 Протоколу № 1, Суд у своїй судовій практиці уже спирався на положення, що стосуються права на освіту, викладені в міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини (1948), Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960) [22], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966) («Catan and Others v. The Republic of Moldova and Russia», § 77–81); Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні [23] («Leyla Şahin v. Turkey», § 66), Конвенція ООН про права дитини (1989) [24] («Timishev v. Russia», § 64) [25], Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006) [26] («Çam v. Turkey», § 53) [15] і Європейська соціальна хартія (переглянута) [27] («Ponomaryovi v. Bulgaria», § 34–35) [28]. Положення, що стосуються права на освіту, викладені в зазначених вище міжнародних документах, мають важливе значення для всебічного ефективного захисту прав заявників.

У практиці ЄСПЛ у справах, що стосуються порушення прав заявників на освіту, є справи, за якими відповідачем виступає Україна. Проте скарги щодо України нечисленні і жодного разу не були предметом розгляду Великої Палати. Остання ухвала палати Суду щодо закриття «освітньої» справи у скарзі громадянина України датована 6 червня 2006 р. (Dudar v. Ukraine) [29].

Дослідники відзначають, що національним судам під час розгляду справ, пов'язаних із порушенням права на освіту, варто враховувати розвиток міжнародного і європейського права за допомогою досягнення консенсусу в питаннях мови, освіти, навчання, які демонструє Європейський суд з прав людини. Варто звертати увагу на те, що Суд у тлумаченні загальних норм права неодноразово спирався на міжнародно-правові документи, які стосуються прав національних меншин, прав дитини, а також прав осіб з інвалідністю, використовувати ці міжнародні документи у зв'язку із сучасною ситуацією, що склалася в Україні [30, с. 4].

Принципи, закріплені в Європейській конвенції, «не можуть тлумачитися і застосовуватися в вакуумі» [31]. Водночас Суд повинен враховувати й інші застосовні норми міжнародного права. Згідно з підпунктом «с» пункту 3 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., при тлумаченні міжнародного договору беруться до уваги «будь-які відповідні правила міжнародного права, застосовні у відносинах між сторонами» [32].

Постанови ЄСПЛ є одним із шляхів захисту прав людини в Європі, оскільки судова практика Суду, зокрема

у справах про порушення права на освіту, враховується на повсякденній основі в постановах, що виносяться національними судами, у законодавстві, прийнятому парламентами, а також у рішеннях національних органів влади. Зміст, який зараз вкладається ЄСПЛ в поняття права на освіту, має суттєві відмінності від того змісту, яким це право було наповнене ще при підписанні протоколу № 1 до Конвенції засновниками Ради Європи, коли багато держав здійснювали примусову регламентацію питань освіти і виховання дітей та молоді в умовах тоталітарних режимів, а право на доступ до освіти не гарантувалося в повному обсязі.

Висновки. На розглянутих вище прикладах ми показали, що завдяки прецедентній практиці Суду право на освіту стало гарантованим на міжнародному рівні. І, незважаючи на різноманітність систем освіти в європейському регіоні, держави-члени Ради Європи визнають за потрібне сприяти вільному доступу європейської молоді до інтелектуальних ресурсів членів Ради Європи, вивченню всіма громадянами європейської культури і мов, історії, культури інших країн.

Отже, європейська система захисту прав людини як сукупність європейських конвенцій та інкорпорованих у національне законодавство європейських держав право-

вих норм про захист прав людини, а також діяльність Ради Європи та її органів щодо їх реалізації державами-членами Ради Європи є однією з найуспішніших систем, адже ті цілі, які ставили перед собою європейські держави, були досягнуті та благополучно реалізуються досі. Безумовно, важко уявити європейське право без існування цієї системи, оскільки це не міжнародне право в традиційному сенсі, а особливе право, що входить до правових систем держав. І особливе місце в цьому процесі посідає право на освіту та його реалізація на основі європейських стандартів.

При цьому варто зауважити, що освіта європейського зразка – це одна з головних складових показників будь-якої держави, необхідних людині благ. В Україні реалізація права на освіту переважно відповідає критеріям, встановленим на міжнародному рівні. Крім того, в результаті реформ Болонського формату, що проводяться в Україні, система освіти і науки, за її відповідного належного вдосконалення та розвитку, в перспективі відповідатиме європейським стандартам. Досвід провідних європейських держав у Болонській системі становить інтерес для України, як учасниці цього процесу, оскільки може розкрити позитивні і негативні сторони, які наша держава уже може врахувати для своєї політики в галузі міжнародного співробітництва в системі освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини: міжнар. док. від 10.12.1948 / ООН. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 01.08.2022).
2. Бойко А. М. Соціалізація. *Енциклопедія освіти* / [голов. ред. В. Г. Кремень]. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 834–835.
3. Білоскурська О. Конституційне право на освіту в умовах воєнного стану в Україні. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: матер. V Міжнар. правничого форуму, м. Чернівці, 10 черв. 2022 р. / уклад.: І. В. Ковбас, І. І. Бабін, О. І. Ющик, І. Ж. Торончук, П. І. Крайній. Чернівці: Технодрук, 2022. С. 115.
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.08.2022).
5. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 01.08.2022).
6. Мельничук О. Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2015. 459 с.
7. 17 цілей стало розв'язати: освіта займає чільне місце. *Профспілка працівників освіти і науки України*: офіц. сайт. 2017. 5 січ. URL: <https://pon.org.ua/novynu/4301-novij-globalnij-poryadok-dennij-stalogo-rozvitku.html> (дата звернення: 01.08.2022).
8. Довідник із застосування статті 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_Protocol_1_UKR.pdf (дата звернення: 01.08.2022).
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнар. док. від 16.12.1966 / ООН. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 01.08.2022).
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.08.2022).
11. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 20.03.1952 / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 01.08.2022).
12. База даних HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%7D> (дата звернення: 01.08.2022).
13. Case of «Relating to Certain Aspects of the Laws on the USE of Languages in Education in Belgium» v. Belgium (Merits). ECHR, 23 July 1968. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%22%3A%2201-57525%22%7D> (viewed on 01.08.2022).
14. Умови прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році, затвердж. Наказом МОН України від 13.10.2021 № 1098. *Міністерство освіти і науки України*: офіц. вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/vstup-2022/11/30/Nakaz.MON-1098.Umovy.pryyomu.VO.2022.pdf> (дата звернення: 01.08.2022).
15. Case of Çam v. Turkey (Application no. 51500/08). ECHR, 23 February 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161149> (viewed on 01.08.2022).
16. Case of Sanlısoy v. Turkey. ECHR, 8 November 2016. URL: https://www.ethos-europe.eu/sites/default/files/tu_right_to_education.pdf (viewed on 01.08.2022).
17. Case of Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark (Application no. 5095/71; 5920/72; 5926/72). ECHR, 7 December 1976. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%22%3A%2201-57509%22%7D> (viewed on 01.08.2022).
18. Case of Hasan and Eylem Zengin v. Turkey (Application no. 1448/04). ECHR, 9 October 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82580> (viewed on 01.08.2022).
19. Case of Folgerø and Others v. Norway (Application no. 15472/02). ECHR, 29 June 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%22%3A%2201-81356%22%7D> (viewed on 01.08.2022).
20. Коваль Т. В. Рішення Європейського суду з прав людини у справах щодо порушення права на освіту: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Вип. 58, т. 1. С. 77–80.
21. Case of Catan and Others v. Moldova and Russia (Applications nos. 43370/04, 8252/05 and 18454/06). ECHR, 19 October 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%3A%22%3A%2201-114082%22%7D> (viewed on 01.08.2022).
22. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти: міжнар. док. від 14.12.1960. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення: 01.08.2022).
23. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні: міжнар. док. від 11.04.1997. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_308#Text (дата звернення: 01.08.2022).
24. Конвенція про права дитини: міжнар. док. від 20.11.1989 / ООН. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 01.08.2022).

25. Case of Timishev v. Russia (Applications nos. 55762/00 and 55974/00). ECHR, 13 December 2005. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»:\[«001-71627»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»:[«001-71627»]}) (viewed on 01.08.2022).
26. Конвенція про права осіб з інвалідністю: міжнар. док. від 13.12.2006 / ООН. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 01.08.2022).
27. Європейська соціальна хартія (переглянута): міжнар. док. від 03.05.1996 / Рада Європи. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 01.08.2022).
28. Case of Ponomaryovi v. Bulgaria (Application no. 5335/05). ECHR, 21 June 2011. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»:\[«001-105295»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{«itemid»:[«001-105295»]}) (viewed on 01.08.2022).
29. Case of Dudar v. Ukraine (Application no. 36639/03), ECHR, 6 June 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75966> (viewed on 01.08.2022).
30. Біла-Кисельова А. А. Право на освіту у світлі практики Європейського суду з прав людини: нотатки для національного суду щодо захисту прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. С. 3–7.
31. Case of Cyprus v. Turkey (Application no. 25781/94), ECHR 12 May 2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144151> (viewed on 01.08.2022).
32. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: міжнар. док. від 23.05.1969. *Ліга.Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU69K01> (дата звернення: 01.08.2022).